

DE CE N-AU CUCERIT OTOMANII ȚĂRILE ROMÂNE ?

MIHAI MAXIM

Așadar, cum de au fost posibile dobândirea și conservarea statului de „independență tributară“ (cum se exprima N. Iorga) și de autonomie statală de către români, în vreme ce popoarele sud-dunărene și ungarii și-au pierdut statele, transformate de otomani în simple pašalicuri ?

După părerea noastră, răspunsul trebuie căutat într-un ansamblu de factori, dintre care unul sau altul a tras mai greu în cumpănă, într-o perioadă sau alta, dar care, *numai luați în bloc* ne pot explica de ce otomanii n-au cucerit țările noastre.

N-au cucerit otomanii aceste țări pentru că *n-au vrut* (n-au avut asemenea intenție) ori *n-au putut* ? Ni se pare că otomanii *n-au putut* să cucerească aceste țări, mai precis ei n-au putut realiza *pe termen lung* o astfel de cucerire.

Vremelnic, o ocupare a teritoriului românesc ar fi fost posibilă, ca, de pildă, a celui al Moldovei în 1538, în urma campaniei lui Kanuni Sultan Süleyman în această țară. A fost posibilă chiar o instaurare temporară și parțială a administrației otomane, ca în Țara Românească la 1522 (aprilie — iunie), prin acțiunea lui Mehmet, sangeacbeului de Nikopol (Un basarab turcit), ori la 1595, în aceeași țară, cu prilejul campaniei lui Sinan Pașa la nord de Dunăre. Dar analiza acestor două tentative arată limpede că riposta românească a fost atât de energică, încât otomanii, angajați în expansiunea lor spre Europa centrală (1521—cucerirea Belgradului, 1526—sfârșirea oastei maghiare la Mohács, 1593—1806 — „războiul de 13 ani“ cu Habsburgii) n-au putut prelungi conflictul la nord de Dunăre, ci au fost nevoiți, de teama unor complicații în flancul drept, să trateze cu românii, să le reinnoiască statutul de *ahd*. Aceeași teamă de complicații ulterioare l-a determinat pe sultanul Süleyman, care cunoștea reductabila putere de rezistență a Moldovei, relevată de campaniile lui Petru Rareș, să nu opteze pentru formula pašalicului, care neliniștea, de altfel, și Polonia vecină.

Or, *teama de asemenea complicații era determinată, înainte de toate, tocmai de remarcabila și îndelungata capacitate de rezistență de care dăduseră dovadă pînă atunci Țările Române în fața deselor asalturi otomane*, conduse chiar de mari comandanți militari ca Bayezid Fulgerul și Mehmed Cuceritorul. *Fără stralucita rezistență românească — de dimensiuni europene, în cadrul Cruciadei târzii — n-ar fi fost posibilă nici acceptarea de către Poartă a negocierilor de pace, finalizate cu încheierea unor tratate (pacta, pactiones, foedera, 'ahidnâme), care recunoșteau Țărilor Române păstrarea în continuare a entității statale (în limbajul specific evului*

mediu), într-o vreme în care țările balcanice și, din 1540, chiar puternicul regat al Ungariei dispăreau de pe hartă.

În această privință, faptele înseși sînt grăitoare. Să amintim doar cîteva dintre ele.

Astfel, după ce suferise eșecul de la Argeș („de la Rovine“), în 1394/1395,, singura lui înfringere pe cîmpurile de luptă europene, Bayezid I Fulgerul n-a mai îndrăznit niciodată după aceea să se mai năpustească asupra Țării Românești. Aspra lecție aplicată de Mircea mîndrului Yıldırım avea să fie reținută și de fiul acestuia, Mehmed I Celebi, în 1419 : „De data această, însă-scria marele istoric Nicolae Iorga —, el nu mai încercă aceea ce nu reușise înaintașilor săi ; nu se mai gîndi să cucerească Țara Românească, pentru ca să cîștige împărăției sale o nouă fișie de pămînt, sau măcar să pună un voievod credincios în locul aceluia care-l înfruntase cu îndrăzneală. Nu, el văzu foarte bine că este cu mult mai ușor să pună zăgaz acestei noi vieți colcăitoare, și, de aceea, dete poruncă să se întărească, în prezența sa, cetățile de la Dunăre și din Dobrogea. Astfel, ajunse Giurgiu, cel ridicat de Mircea, în mîinile unui comandant turcesc“ (Nicolae Iorga, *Istoria poporului român*, București, 1985, p. 253).

Jumătate de veac mai tîrziu, însuși cuceritorul Constantinopolului, Mehmed II, s-a întors fără ispravă atît din Muntenia lui Vlad Țepeș (1462), cît și mai ales — din Moldova lui Ștefan cel Mare (1476). Din nou, sultanul n-a mai repetat ulterior astfel de campanii, sub conducere proprie, la nord de Dunăre. Severul avertisment dat de români lui Mehmed II a fost bine reținut de fiul acestuia, Bayezid II. Neîndrăznind să se aventureze acolo unde nu reușise războinicul său părinte, „Evlaviosul“ (tc. *Veli*) sultan s-a mulțumit cu o campanie de cucerire a cetăților Chilia și Cetatea Alba. Dar, chiar și pentru aceasta, el a trebuit să recurgă în 1494 la o măsură neobișnuită : a făcut cunoscut printr-un firman că acordă timare tuturor celor care vor veni să ia parte, cu armele lor, la „războiul sfînt“ (*gaza*) împotriva Moldovei, deși, în mod normal, la campanii nu puteau participa decît timarioții (oamenii săbiei) nu și raialele (țăranii contribuabili). Nimic mai edificator, deci, decît acest firman despre a ceea ce a însemnat marele Ștefan pentru otomani !

În aceste condiții, înțelegerile de pace de la sfîrșitul marilor confruntări militare româno-otomane nu reprezintă, de fapt, altceva decît un compromis, ca *rezultat al echilibrului dintre forța de expansiune a statului otoman și capacitatea de rezistență a Țărilor Române, într-o perioadă cînd, statul otoman încă nu devenise o superputere tricontinentală, iar țările noastre încă nu intraseră pe „panta povirnișului“*, după expresia lui N. Iorga.

Disponem în această privință de dovezi de primă mîină, din cercurile diplomației europene.

Astfel, Filippo Buonaccorsi-Callimachi, implicat direct, din partea Poloniei, la tratativele dintre Moldova și Imperiul otoman de după 1484, scria papei pe la 1490 că muntenii (*Besserabi*) „nu numai (că) au rezistat timp foarte îndelungat cu forțe atît de mici, împotriva întregii puteri a turcilor, dar foarte adesea chiar i-au atacat (pe aceștia—M.M.)“. Drept urmare, după dispariția lui „Dracula“ (Vlad Țepeș), sultanul s-a învoit ca muntenii „să-și păstreze toate legile lor împreună cu avuțiile și pînă aproape și libertatea (*ut leges suas omnes simul cum rebus et paene libertate retinerent*)“. Amintind apoi pe moldovenii lui Ștefan, care „au provocat ade-

sea, în anii precedenți în mai multe rînduri, pierderi atît de mari turcului, încît acesta a fost nevoit, în cele din urmă, să-l numească aliat și prieten pe Ștefan“, care „a cedat nu sub presiunea armelor, ci condiționat (*non armis, sed conditionibus cedentem*)“, Buonaccorsi-Callimachi conchidea că românii „s-au învoit prin tratate, nu ca învinși, ci ca învingători (*non ut victi, sed tanquam victores pactionibus deciderunt*)“ (Ș. Papacostea, *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul Otoman în secolele XIV—XVI: ficțiune politică și realitate istorică*, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 98).

Asocierea, în textul umanistului diplomat, a numelor lui Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare și mențiunea remarcabilei lor rezistențe, impun ca logică și deopotrivă valabilă pentru ambele țări surori concluzia autorului că tratatele (*pactiones*), care garantau statutul lor de continuitate și autonomie statală, au fost smulse Porții ca rezultat al acestei rezistențe și nicidecum ca un gest de generozitate din partea Inaltei Porți.

În termeni asemănători lui Callimachi vorbește și raguzanul M. Bocignoli, care a trecut prin Țara Românească înainte de 1512 și care scria în epistola adresată în 1524 unui secretar imperial, că la 1462 însuși cuceritorul Constantinopolului, Mehmed II, „cum nu avea nici aprovizionare pentru armată și cum nici nu voia să-și primejduiască ostașii atacînd pe Dragul (Dracula, Vlad Țepeș—M.M.), ce stătea închis în desigururile pădurilor, a fost silit să se întoarcă pe unde venise, fără pradă, fără izbîndă și după ce a pierdut pe mulți dintre ai săi“ (*Călători străini despre Țările Române*, I. București, 1968, p. 177).

De regulă, la nivelul „vîrstei eroice“, atunci cînd se întrebă : „De ce n-au cucerit otomanii Țările Române?“ se răspunde cu avîntat sentiment de mîndrie patriotică : „Pentru că am fost viteji, am fost patrioți“ etc. Evident, pentru un cercetător, care judecă la rece, un asemenea răspuns nu este valabil, fie și numai pentru că toate popoarele (inclusiv cele sud-dunărene învinse și care și-au pierdut statul) au dat dovadă de un remarcabil eroism și patriotism, cu nimic inferioare celor dovedite de poporul român. Înseamnă că la mijloc au fost alți factori, mult mai adînci și mai importanți, pe care ochiul sever și pătrunzător al istoricului trebuie să-i vadă și să-i scoată la lumină.

Întîi de toate, cum se explică în mod real acea remarcabilă capacitate de rezistență a țărilor noastre, de care aminteam mai sus ? Trebuie de menționat cu precădere faptul că evoluția similară, din punct de vedere al *centralizării*, a țărilor noastre și a statului otoman, a avut drept rezultat găsirea „antidotului“ pentru otomani la nordul Dunării, în contrast cu ceea ce întîlniseră în sud. (Însuși faptul că otomanii își dobîndesc independența față de Ilhanizi pe la 1331—1335, în aceeași vreme cu Țara Românească, aflată pe linia Dunării, este semnificativ).

În aceeași măsură și corespunzînd acestui stadiu de evoluție, ceea ce a dat o deosebită tărie rezistenței românești, față de aceea a popoarelor balcanice sau a Ungariei, a fost *solidaritatea internă*, manifestată plenar și eficient în ceasurile grave ale primejdiei de moarte, cînd „cușitul pașalicului“ ajungea la os. Or, în asemenea momente de cumpănă, s-au aflat cu toți alături — domn, boierime, cler, țărănime, orășenime —, într-un adevărat „front național“ (formulă modernă, desigur), pentru că atunci interesele tuturor acestora erau primejduite de moarte. Clericii și boierii

știau prea bine ce soartă îi așteaptă, mai ales că aveau în față tragedia „omologilor” lor de pe celălalt mal al Dunării, din 1393 și 1396, când au fost desființate minusculele „împărății” de la Târnova și Vidin și când clasa dominantă locală (alcătuită din cele două categorii) a fost lichidată (inclusiv prin anihilare fizică, de pildă prin ardere). Cît privește țărâניה noastră, aceasta, spre deosebire de cea bizantină, sud-dunareană ori din regatul Ungariei din ajunul cuceririi otomane, era mai puțin aservită, de fapt era în cea mai mare parte liberă și, ca atare, nu avea de ce să aștepte „eliberarea” și, în general, o îmbunătățire a statutului de la noul regim, cum s-a întâmplat în sud.

Cu deosebire, solidarizarea întregii boierimi, amenințată de spectrul pașalicului, rezultă limpede în cazul evenimentelor de după moartea lui Neagoe Basarab, când Mehmet Bey, sangeacebiul de Nicopol, încercase transformarea țării în pașalic.

Aflind știrea, s-au adunat boierii toți, și mari și mici și toata curtea și-au rădicat domn pre Radul vodă din Afumați”, scrie cronica țării, în timp ce Radu Popescu este și mai explicit: „s-au unit toți și s-au împăcat și și-au rădicat domn, cu voia tuturor, pă Radul dă la Afumați” (apud N. Stoicescu, *Radu de la Afumați (1522—1529)*, București, 1983, p. 33).

Disensiunile, distanțarea unei fracțiuni a mării boierimi față de domnul considerat prea autoritar ori prea aureolat de victorie, apăreau după depășirea momentului critic. Or, în aceste condiții se putea trata cu otomanii de pe o poziție avantajoasă (creată de rezistență și victorie), dar de regulă cu sacrificarea domnului învingător. Sînt ilustrative în acest sens sacrificarea lui Mircea, în favoarea lui Vlad, după victoria de la Argeș, ori acceptarea lui Radu cel Frumos, în locul lui Țepeș, după campania lui Mehmed din 1462, cu rezultatele amintite mai sus.

Un alt factor, de cea mai mare însemnătate, care a contribuit la zăgăzuirea cuceririlor otomane la Dunăre, a fost *solidaritatea celor trei țări românești surori* în fața expansiunii Semilunii, în momentele de grea cumpănă.

A. Veráncsics, bunăoară, scrie limpede în secolul al XVI-lea că Süleyman Magnificul se temea de o complicare a situației, la 1538, prin unirea celor trei țări în rezistență antiotomană :

„Dar s-a temut Soliman — scrie viitorul arhiepiscop de Strigoni, referindu-se la anul 1538 — ca nu cumva, când ar încerca el să ocupe Transilvania, sau Țara Transilvania, sau Țara Românească sau Moldova, toate aceste țări să se unească împreună și să se apere” (*Călători străini despre Țările Române*, I, p. 418).

Semnificative sînt și cuvintele lui Grigore Ghica, domnul Țării Românești, rostite la 1660, în legătură cu zvonul despre intenția marelui vizir, Köprülü Mehmed Pașa, de a transforma Țara Românească în pașalic : „de vor auzi celelalte țări precum că fac ei (otomanii — M. M.) beglerbegi în Țara Românească, atunci se vor face una, și moldovenii încă, fiind ei dreți, se vor face și ei haini numai cît se va afla acest cuvînt cu beglerbei în Țara Românească. Zău că va vrea vizirul să-i așeze (pe begherbei) și nu va putea” (apud N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983, p. 38).

Și exemplele ar putea continua. Trebuie, de asemenea, să precizăm că și în viziunea Porții cele trei țări surori — Moldova, Țara Românească și Transilvania — alcătuiau o unitate politico-strategică. „Dacă Țara Ardealului va cădea, Doamne

ferește, în mina Neamțului, atunci nu mai rămân (sub controlul Porții — M.M.) nici Timișoara, nici Țara Românească, nici Moldova”, menționa în raportul său rezumativ (*telhis*) către sultan marele vizir Yemișci Hasan Pașa (în intervalul 22 iul. 1601—14 nov. 1603) (Cengiz Orhonlu, *Telhisler*, Istanbul, 1970, p. 69). În termeni asemănători se pronunțase consiliul de război otoman, prezidat de marele vizir Cerrah Mehmed Pașa, în 1598, când s-a conchis că „pină ce vilaietul Transilvaniei nu va fi devastat cu armele, (nici) Țara Românească și Moldova nu vor fi stăpânite”, concluzie cea fost transmisă padișahului (*Cronici turcești privind Țările Române*, vol. III, volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, București ; 1980, p. 22).

Este evident că forța rezistenței românești, care a transformat țările noastre în „porți-bastion” ale puterilor creștine și „sanctuare-refugiu” pentru popoarele sud-dunărene, supuse de Înalta Poartă, a fost dată, între alți factori, și de specificul organizării militare a Țărilor Române în evul mediu. Fără a insista aici asupra acestei organizări, subliniem, totuși, că, drept rezultat, la nord de Dunăre otomanii au găsit un adevărat „antidot” : aceeași mobilitate a oastei, bazată pe călărima ușoară, folosirea eficientă a arcașilor, un echipament ușor, efective însemnate rezultând din sistemul „oastei celei mari”, utilizarea tacticii „scitice” (retragerea simulată, atacul prin surprindere) etc. Pe de altă parte, lectura cronicilor otomane indică faptul că munții și mlaștinile, pe care le foloseau cu abilitate românii în apărarea lor, au constituit acele elemente naturale de care otomanii, popor de stepa, aveau teamă, fiind invocate de cronicarii otomani ca un leit-motiv în explicarea înfringerilor (voalat recunoscute) de la nord de Dunăre.

A constituit poziția geografică a Țărilor Române, în raport cu Europa centrală, o explicație pentru conservarea acestor țări în formula de state tributare și nu de pașalicuri ? În acest sens, în 1947, într-un studiu celebru, intitulat *De ce n-au cucerit Turcii Țările Române ?* (în *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*. București, 1947, p. 144—159), P. P. Panaitescu scria că „principatele române nu se aflau pe direcția principală a cuceririi turcești, ele ocupând o poziție lăturalnică față de această linie”, dovadă că „nici o mare oștire turcească n-a trecut pe la noi, împotriva Europei centrale”. În schimb, continua autorul, „din punct de vedere economic, stăpânirea principatelor române era esențială pentru turci”, încît era în interesul împărăției ca grănarul ei, fără de care ar fi murit de foame oștirea și capitala, să fie bine gospodărit și gospodăria bună o asigura numai administrația românească. Credem deci — conchidea P. P. Panaitescu — că aceasta e una din cauzele, poate cea mai însemnată, pentru care turcii n-au cucerit ...principatele române și nu le-au înglobat la împărăția lor (*ibidem*).

Opinăm că este corect să se spună că Țările Române se aflau în flancul drept al înaintării otomane pe „drumul imperial” (*Via militaris*) Constantinopol — Sofia — Nis — Belgrad — Buda — Viena (*orta kol*) calea de mijloc, din terminologia otomană, care ducea spre Europa centrală, dar că este inexactă afirmația că țările noastre se aflau pe o cale lăturalnică, nu se aflau direct în calea expansiunii otomane spre Europa. În acest sens stau mărturie însăși definirea acestor țări drept „porți” și „zid” pentru regatele Ungariei și Poloniei, pentru întreaga Creștinătate, așa cum o indică izvoarele, dar și faptul că împotriva Țărilor Române s-au purtat campanii sultanales (conduse de sultan personal, ca semn al importanței lor), din care : asupra

Țării Românești (Bayezid I — 1394—1395, Mehmed I — 1419/1420* Mehmed II — 1462), 3 asupra Moldovei (Mehmed II—1476, Bayezid II—1484, Süleyman I—1538), 1 asupra Transilvaniei (Murad II— 1438), în afară de două mari expediții comandate de un mare vizir (Sinan Pașa, în Țara Românească, la 1595) sau un beilerbei de rangul cel mai înalt (Hadim Süleyman Pașa, beilerbeii Rumeliei, împotriva Moldovei lui Ștefan cel Mare, la 1475). În plus, alte două mari oști imperiale comandate de sultani, au mai trecut pe la noi, în drum spre Polonia în secolul al XVII-lea (Osman II — la 1621 și Mehmed IV — la 1672) fără a mai aminti de alte trei mari expediții asupra Transilvaniei comandate de un mare vizir (Köprülü Mehmed Pașa, la 1658, asupra lui Gheorghe Rákóczi II și de doi beilerbei (al Rumeliei, la 1552, asupra Timișoarei, și al Budei, la 1660, asupra Oradei). Rezultă, astfel că *10 mari oști imperiale, în frunte cu sultanul însuși*, au trecut pe la noi, iar dacă avem în vedere și expedițiile de amploare comandate de mari viziri și beilerbei de rangul cel mai înalt, atunci avem un total de 15 oștiri împărătești.

Cît privește rentabilitatea regimului de dominație indirectă, în formula păstrării administrației și principilor locali, ca un alt factor, ce a stat la baza menținerii Țărilor Române în regim de ahd și nu de pašalic, (*dar al-Islam*) într-adevăr cazul Budei, unde în secolul al XVI-lea otomanii trimiteau anual 260.000—280.000 de galbeni (deci sume uriașe) pentru întreținerea garnizoanelor de-acolo, în timp ce la noi otomanii, fără garnizoane și administrație proprie, practic nu cheltuiau nimic, cazul Budei, deci, indică posibilitatea unei asemenea explicații. Dar și aici trebuie să nuanțăm puțin lucrurile în sensul că problema recurgerii la administrația românească în locul celei otomane nu s-a putut pune decât în perioada declinului instituțional al statului otoman, adică din ultimul sfert al secolului al XVI-lea, pînă atunci administrația otomană fiind admirată de europeni pentru excelența ei organizare și spiritul de „cinste și corectitudine“, folosind cuvintele lui Nicolae Iorga. Or, pînă la această dată trecuseră deja aproape două secole de relații româno-otomane, cînd statului politico-juridic al principatelor românești în raport cu Înalta Poartă fusese deja de multă vreme fixat.

Factorii externi trebuie, de asemenea, de avut în vedere, în anumite momente, între explicațiile păstrării entității statale a Țărilor Române. Este, vorba, în esență, *de poziția țărilor noastre în zona de contact dintre Islam și Creștinătate*, și, de aici, necesitatea, pentru ambele părți, de a consimți la păstrarea acestor țări ca state-tampon (*buffer states*).

În această privință sînt concludente, mai ales, intervențiile la Poartă ale diplomației polone, ca la 1538 sau 1597, pentru păstrarea voievozilor creștini în principatele românești.

Cum în 3—4 decenii după 1538—1541 (pînă către 1580) s-au relevat și marile avantaje economice pentru Poartă ale formulei de state tributare, în locul celei

* Întreaga cronologie a expansiunii otomane de pînă la 1453 este confuză și dificil de reconstituit, pe de o parte pentru că, de regulă, cronicile otomane antedatează cu 1—3 ani evenimentele reale, iar, pe de altă parte pentru că izvoarele de cancelarie otomane sînt încă puține pentru această perioadă (arhiva statului otoman a fost arsă în 1402 de către nepotul lui Timur Lank). În aceste condiții, problema campaniei sultanale (condusă adică de sultanul însuși) la 1394 (toamna) sau 1305 (primăvara) încă nu poate fi tranșată. E sigur însă că au fost cel puțin două campanii otomane în 1394/1395, dintre care una sultanală. Tot astfel, nu e sigură data campaniei lui Mehmed I la Dunăre : 1417 sau 1419/1420 ?

a pašalicului, combinația dintre acest factor, „lecția rezistenței” și factorul extern, a dus în final la renunțarea de către otomani, *pe termen lung*, la ideea de a mai transforma țările noastre în pašalicuri, deși zvonuri și chiar tentative de *moment* (ca la 1595, în Țara Românească) n-au lipsit. Cum chiar în această ultimă eventualitate, otomanii hotărâseră (după unele informații noi) să organizeze „vilaietul Țării Românești la fel ca vilaietul Egiptului”, adică doar o introducere parțială, periferică, a sistemului timariot (confiscarea și redistribuirea pământurilor și a altor surse de venituri) și cu o puternică autonomie locală (sistemul *saliyâne*), înseamnă că statele nord-dunărene prezentau o puternică importanță pentru otomani, indiferent de formula de dependență față de Istanbul.

Așadar, rațiunile pentru care otomanii n-au cucerit țările noastre trebuie discutate în bloc, cu un accent mai mare pe un factor sau altul în funcție de epocă și împrejurări, dar cu o rezultantă pe termen lung, care combină toți acești factori, de ordin intern sau extern, de natură economică, politică sau militară.